

О налазима неких предмета у готичком стилу на територији Србије

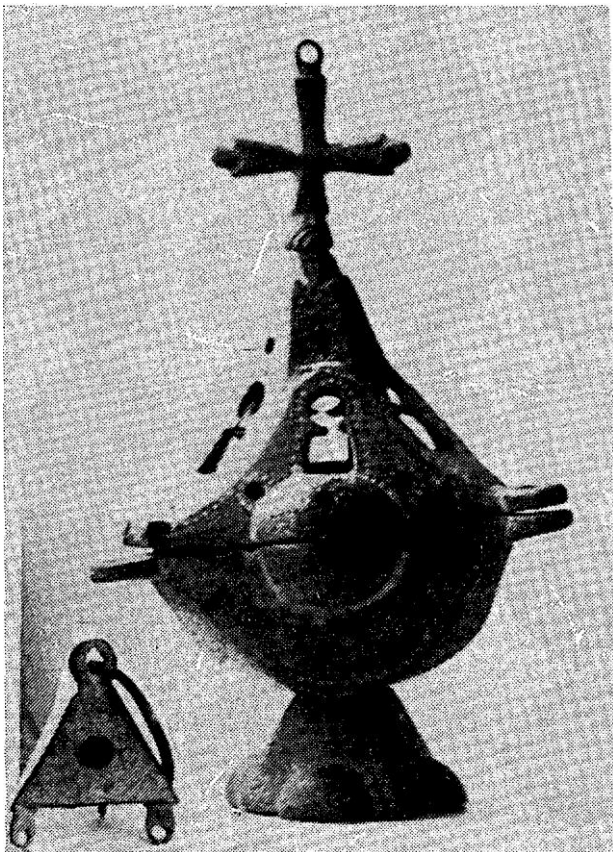
МАРИЈА БАЈАЛОВИЋ — ХАЦИ-ПЕШИЋ

Приказујући археолошке налазе из српских средњовековних утврђених градова и манастира, као и предмете из тог доба затечене у музејским збиркама, у нашој стручној литератури о златарским производима, оружју, стаклу и керамици тог времена одвајани су производи страног порекла од оних из домаће производње.¹ Тако се полако уобличавала слика о увозу предмета материјалне културе из Европе у Србију током средњег века, допуњујући се стално новим открићима. Овај рад је прилог овој увек актуелној теми.

Познато је да је у време средњовековне Србије као самосталне државе, на њене везе са осталим светом утицао у највећој мери њен географски и политички положај. Србија је била раскршће водених и сувоземних путева Балкана, његов браник од упада са севера или штитник средње Европе од турског надирања. На тој просторној ветрометини ис-

торије и разних интереса трговина је била увек жива. Налази предмета примењене уметности широм Србије указују да су током целог средњег века, а нарочито у позном периоду, стизали из Немачке, Фландрије, Аустрије, Угарске и Италије у Србију предмети разних заната², намењени двору, цркви, војсци, домовима властеле, богатих трговаца и занатлија. То су били уметнички производи, али и предмети за масовну употребу. Заузврат, Србија је давала Европи разне руде, племените метале и друге сировине, као што су били кожа, восак и др.

Поједине тековине европске материјалне културе, откривене у оквиру фортификационих, урбаних и црквених комплекса српске државе, најчешће су биле ретки, а у недостатку писаних извора понекад и једини показатељи наших културних и трговачких веза с Европом. Стога сваки нови налаз представља чињеницу више у дефинисању порекла и садржине ове разноврсне трговине, чији су представници били трговци или посредници разних националности, који су своју робу набављали на разним странама света, и после дугих путовања по несигурним друмовима допремали је до српских утврђених градова, исто као и до тешко приступачних манастира. Међутим, не може се искључити ни могућност да су се у ондашњој Србији користили и локални производи, урађени према европским моделима

Сл. 1. Бронзана кадионица из села Доња Шаторња

1. *Encensoir de bronze, trouvé au village de Donia Chatormia*

¹ Бројни примери налазе се у студиј и Б. Радојковић, *Накит код Срба*, Београд 1969; иста, *Romanska bronzana činija sa srednjovekovne tvrđave Rasa*, *Vesnik Vojnog muzeja*, 19—20 (Београд 1974) 27—33; иста, *Увоз средњовековних бакарних и бронзаних предмета на територију Београда и Србије*, *Годишњак града Београда*, XXI (1975) 177—184; Б. Петровић, *Оружје и опрема средњовековног ратника у Србији*, Београд 1980, 7—12; М. Ђирић, *Маџеви «vukovci» у jugoslovenskim zbirkaма*, *Vesnik Vojnog muzeja*, 13—14 (1968) 81—106; V. Han, *Neke karakteristike srednjovekovnog stakla na Balkanu (XII—XV vek)*, *Balkanica*, XI (Београд 1980) 42—62; иста, *Tendences gothique dans les arts mineurs de la Serbie médiévale*, *Actes du XIVe Congrès international des études byzantines*, Bucarest 1976; М. Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Керамика у средњовековној Србији*, Београд 1981, 111—137; иста, *Угарски пећњаци у београдском средњовековном двору*, *Годишњак града Београда* XXIII (1976) 19—33; *Археолошко благо Србије из музејских збирки*, Београд 1983, 143 (каталог изложбе).

² Део ових предмета, објављен у разним студијама, презентован је у раду М. Bajalović-Hadžić-Pešić, *Links between the Balkans and Middle Europe from the twelfth to the fifteenth centuries traced on selected examples of material culture*, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, 4—5 (1988—1989) 65—83.

траженим у то време, тим пре што је на нашем тлу било врских златара и других занатлија.

Овом приликом објављују се три предмета различитих функција, који су иако нађени у разним срединама повезани јасним обележјима западноевропског готичког стила. То су кадионица из села Доње Шаторње, свећњак из Смедерева и камена конзола са неке палате у Београду. Сваки од њих има свој особени историјат, са по неком непознаницом у њему.

Кадионица из Доње Шаторње

Кадионица из Доње Шаторње налазила се у приватном поседу београдског колекционара-трговца до 1977. године, кад јој се изгубио траг, тако да је фотографија која се овде доноси једини доказ њеног некадашњег постојања (сл. 1).³ Посредним путем сам дознала да је нађена при копању око старе цркве, не-знане године, и да је у почетку била у власништву тамошњег свештеника.

Ово је, по свој прилици, она иста кадионица која се приликом рекогносцирања централне Србије раних шездесетих година помиње у селу Доњој Шаторњи. По речима власника свештеника М. Благојевића, нађена је на месту „Дрену“, на коме се по предању налазила стара црква коју су Турци спалили. Даље се наводи да кадионица има облик сличан оној из Народног музеја, под инв. бр. 2256.⁴ Кадионица под овим бројем потиче из Љубостиње и узета је и у нашем случају као једна од аналогја, те је несумњиво реч о истом предмету који је прелазно из руке у руку. Како проширује малобројни списак налаза висећих кадионица са поклопцем у специфичном готичком стилу са територије Србије, изврсно очувана кадионица из Доње Шаторње заслужује да буде трајније забележена.

Изливена у бронзи, складних пропорција (висина 18 см, највећи пречник 10 см), кадионица представља просечан, помало груб занатски производ. Горњи део, поклопац, у виду тростране, лучно засведене пирамиде, са профилисаним ивицама, завршава се крстом, постављеним на тордирано постоље, с ушицом на врху горњег крака. На доњем делу поклопца су три ушице за провлачење ланчића и три заобљена испупчења, који се поклапају са истим елементима на доњем делу рецепијента, обликујући полукалоте. Поклопац је украшен пробојима у виду кључаоница и малих кружних отвора око њих, а око свих декоративних елемената и профилисаних ивица тече низ пунцираних убода. Доњи део кадионице, полулоптастог облика, са поменутиим ушицама и испупчењима, лежи на уском, купасто проширеном постољу, завршеном заобљеним испустима између профилисаних ивица. Кадионица је ланчићима била повезана са посебним држачем, у виду мале тростране пирамиде, са алком при врху.

Овакви или слични облици бронзаних кадионица у стилу касне готике дошли су у наше крајеве у касном средњем веку, било преко трговачке мреже, из немачких и угарских радионица, било копирањем европских узора у локалној производњи. Према археолошким налазима утврђено је да су се користиле у православним црквама на широком потезу од Београда према југу, до граничних области Косова према Македонији.⁵ Описани примерак из Доње Шаторње припада групи мање разуђених готичких кадионица, особених по стилизованом опонашању архитектонских облика сакралних грађевина издужених и разуђених облика купола, са отворима у виду прозора, розета и других украса, изведених техником пробоја. Налазе овог типа прикупила је и анализирао З. Ивковић, упоређујући их са шематизованим представама истих предмета на ликовним изворима из почетка XV века (манастир Каленић).⁶ Међу наведеним примерима у овом раду први пут је објављена кадионица из цркве Св. Теодора у комплексу манастира Жиче⁷, која је за нас посебно значајна због идентичности у обликовању рецепијента и распореду и врсти пробоја, те је извесно да су обе изливане у истој радионици. Штавише, кадионица из Доње Шаторње допуњава жичку сачуваним крстом на врху поклопца. Други примерак, истог типа и исте израде као претходне две, откривен је у апсиди цркве „Јовче“ у подграђу Новог Брда, 1952. године.⁸ Овом типу, са мањим разликама у обради детаља, припадају и кадионице из ма-настира Љубостиње и Манасије, као и она из околине Београда⁹, те се са доста сигурности може закључити да је овакав облик, произвођен од друге половине XIV до средине XV века, био посебно коришћен на територији Српске деспотовине.

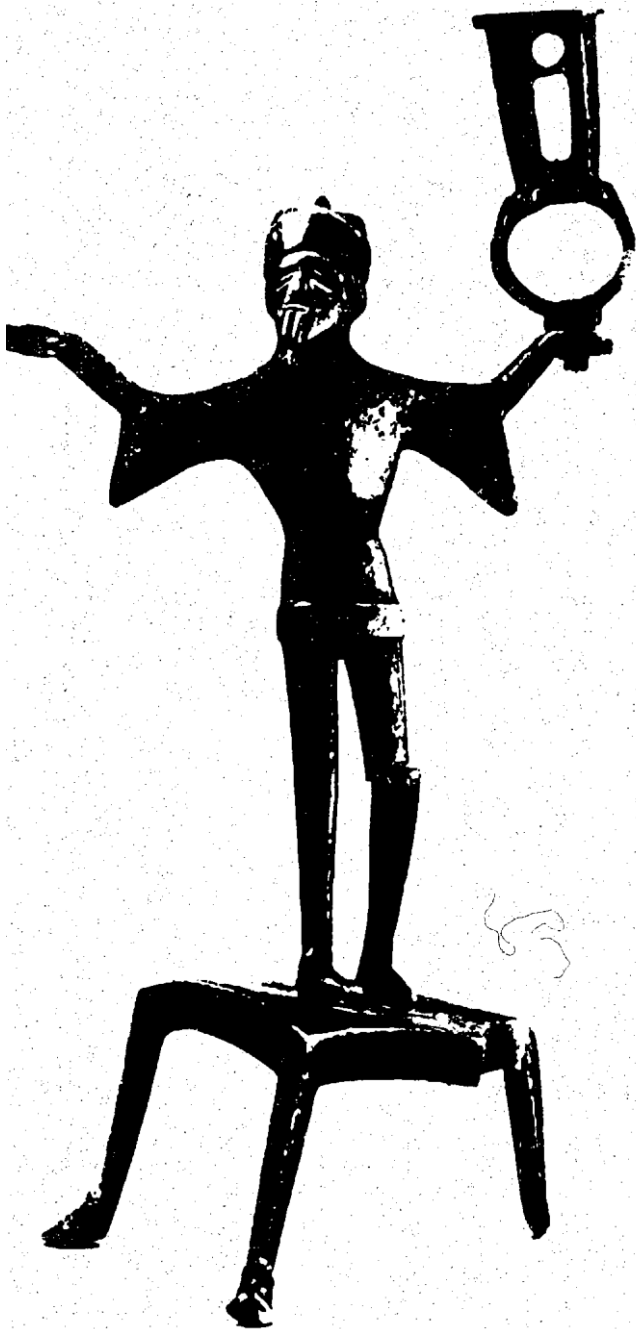
Свећњак из Смедерева

Поједини предмети из наших музејских збирки и манастирских ризница указују на увоз бакарних и бронзаних предмета из Немачке у Србију током средњег века.¹⁰ Овде ће се, међутим, изнети занимљив случај да се један такав предмет, увезен Србију и ту коришћен, сада налази у једном страном музеју. Реч је о дивном примерку касноготског свећњака из Budapesti Torténeti muzeum-a, објављеном у три маха у мађарској литератури (сл. 2).¹¹

Свећњак је у виду стилизоване фигуре човека, који стоји на постољу, подигнутих и раширених руку, са на горе окренутиим длановима, као ослонцима чашица за свеће (од којих се сачувала само она у левој руци), у једноставно обликованом оделу дворанина, са неком врстом шубаре на глави. Изливан је у бронзи и висок је 24 см.

Свећњаци овог типа не представљају реткост у европским збиркама. Израђивани у јужној Немачкој, посебно у Нирнбергу, они су били коришћени у првој половини XV века на угарском двору, за време владавине краља Сигисмунда, затим у немачким, угарским и чешким племићким палатама, као и кућама имућних грађана.¹² Преко трговачких веза поједини примерци стизали су и до наших крајева. Б. Радојковић наводи налазе из Београдског града и са Косова.¹³ Скоро идентичан са свећњаком из Баварског националног музеја у Минхену,¹⁴

списани свећњак из Будимског музеја био би значајан за нас само као једна од аналогја са нашим примерима, да се при помену тог свећњака у мађарској литератури не налази и драгоцени податак о месту налаза: „found at Szendro”.¹⁵ Како је име Szendro мађарски назив за Смедерево,¹⁶ који је досада промакао пажњи наших стручњака, произилази да свећњак из колекције Будимског музеја потиче са двора деспота Ђурђа Бранковића у смедеревском Малом граду. Остаје непознаница када је откривен и како је стигао до садашњег одређишта. Везивање за Мали град заснива се на

Сл. 2. Бронзани свећњак (Музеј Будимског двора, Будимпешта)

2. Chandelier en bronze (Musée du Palais royal de Buda, Budapest)

³ Музеј града Београда није у то време имао могућности да плати понуђену високу цену, те је власник продао непознатом лицу. Предмет је снимљен уз дозволу власника.

⁴ *Археолошки споменици и налазишта у Србији*, II. Централна Србија, Археолошки институт САН, књ. 3, Београд 1956, 197. Када је реч о локацији кандила из села Доње Шаторње, које је, према предању, нађено на месту старе цркве, занимљиве податке пружају турски извори. У катастарским пописима овог краја, у селу Шаторњи, које је припадало Смедеревском санџаку, 1516. године забележен је манастир Ђурановић, други назив Св. Никола, са три калуђера. Овај податак понавља се и у попису из 1525. године, с напоменом да је манастир Ђурановић, као и Св. Никола, данас непознат. Исте године забележен је манастир Рашчићи код села Шаторње, данас исто тако непознат; уп. А. Аличић, *Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије XV и XVI века*, I, Чачак 1984, 298, 392, 393. Према горњим подацима изгледа да је на подручју овог села почетком XVI века затечено неколико средњовековних манастира, од којих се Св. Никола вероватно односи на касније обновљени манастир Николе, кога је према сачуваном натпису на зиду цркве, подигао 1425. године Никола Дорјановић, властелин деспота Стефана Лазаревића; уп. Ф. Каниц, *Србија, земља и становништво*, Београд, 1985, књ. 1, 469; *Археолошки споменици и налазишта*, 151, сл. 127, 128.

⁵ Б. Радојковић, *Увоз средњовековних бакарних и бронзаних предмета*, 181.

⁶ З. Ивковић, *Кадонице и њихове ликовне представе у средњовековној Србији*, Рашка баштина 3 (Краљево 1988) 105—108, сл. 1—6, цртеж 10.

⁷ З. Ивковић, *нав. дело*, 105, сл. 1.

⁸ М. Бирташевић, *Црква „Јовча“ у подграђу Новог брда*, Старинар, н. с. V—VI 1954—1955 (Београд 1956) 262; З. Ивковић, *нав. дело*, 105, сл. 2.

⁹ Д. Милошевић, *Уметност у средњовековној Србији од 12. до 17. века*, Београд 1980, кат. 105; М. Брмболић, *Манастир Манасија*, Параћин 1984, 21; Б. Радојковић, *Метал средњовековни, у Историја примењене уметности код Срба*, I, Београд, 1977, 185, сл. 52.

¹⁰ Б. Радојковић, *Увоз средњовековних бакарних и бронзаних предмета*, 177—184.

¹¹ L. Gerevich, *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*, Budapest, 1971, 96, 143, T. LXXXVI/224; *Magyarország művészete 1300—1470 köriil*, Budapest, 1987, 641, kat. no 1914 (br. inv. BTM 52.450); I. Fodor, *Emberalakos gotikus bronz gyertyatartó Jászágórol*, *Folia archaeologica*, XXXV, 1984, 161—173.

¹² На угарској територији случајни налази забележени су у будимској палати Мишколцу и Jászágó, упор. I. Fodor, *нав. дело*, 173.

¹³ Б. Радојковић, *нав. дело*, 182.

¹⁴ Иста, *нав. дело*, сл. 7, нап. 11.

¹⁵ L. Gerevich, *нав. дело*, 143.

¹⁶ Л. Фодор, *нав. дело*, 173.

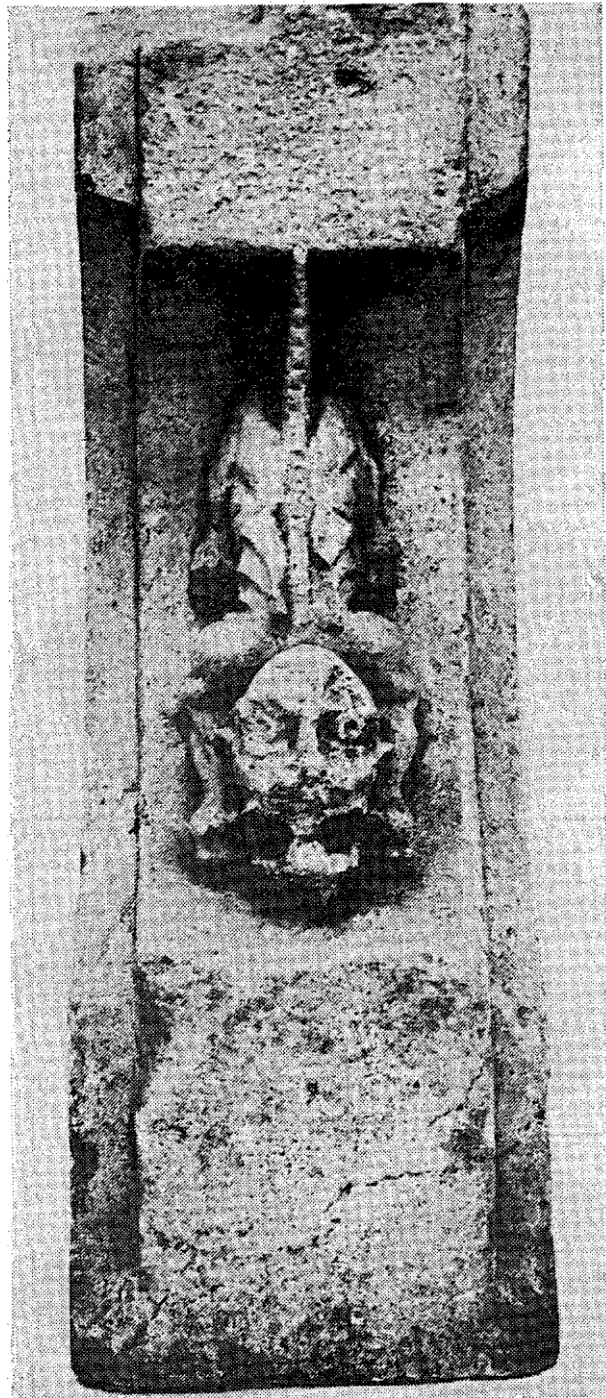
чињеници да су овакви типови свећњака коришћени у ентеријерима палата угарских феудалаца, а познато је да је овој племићкој елити припадао и деспот Ђурађ. Уколико је био део инвентара са смедеревског двора, време коришћења свећњака не може бити пре краја треће деценије XV века, када је завршена изградња Малог града, чиме се и остали налази овог типа са нашег терена померају за коју деценију унапред.

У вези са хронологијом свећњака у виду људске фигуре треба истаћи да се крајем XV века мења стил њиховог обликовања. Место крутог и достојанственог става дворјанина, појављују се разигране фигуре лакрдијаша, које обрадом детаља најављују време ренесансе.¹⁷

Враћајући се нашем примеру, треба напоменути да је у Смедереву, последњем и најмонументалнијем утврђењу средњовековне Србије, археолошким радовима откривена веза са средњом Европом и преко увоза ратничке опреме и предмета из свакодневног живота.¹⁸ Не треба заборавити још један драгоцен податак из наше културне историје, који везује деспота Ђурђа и, посредно, последњу српску средњовековну престоницу с Европом. Бечка илустрована хроника, драгоцен историјски извор и ремекдело илуминаторства XIV века, била је једно време у поседу деспота Ђурђа, као поклон француског краља, пре него што је наставила своје путовање по европским дворovima, најпре у библиотеци угарских краљева, а затим у царској библиотеци Беча.¹⁹ Све ово указује да у проучавању наших веза са суседним народима има још много изгубљених сазнања, те је свако ново откриће на овом пољу пабирак више у поимању наше прошлости.

Камена конзола са фигуром фантастичне животиње из Београда

Од свих српских утврђених градова, највећи број предмета европског порекла откривен је у Београдском граду, захваљујући дугогодишњим испитивањима појединих његових делова. Међутим, трећи предмет уско везан за стил готике, а који се овде обрађује, нађен је случајно, изван бедема тврђаве, на дунавском делу београдског насеља. Реч је о каменој конзоли са уклесаном фигуром змаја у лучном удубљењу на предњој страни. Овај архитектонски елемент са неке средњовековне грађевине из краја XIV века смештен је у фонд Музеја града Београда 1948. године. Конзола је дуго била изложена у турскоаустријском одељењу сталне поставке тог музеја као „камени грифон са прозора чувене палате принца Евгенија". Као таква објављена је уопштено у два маха, уз описе поменуте барокне палате.²⁰ По затварању сталне поставке, 1960. године пресељена је у депо. Наново је изложена тек

Сл. 3. 1, 2. Конзола са фантастичном животињом (Музеј града Београда)

1977. године на тематској изложби „Средњо-вековном Београду у походе", овог пута са тачним временским и стилским одредницама, као један од значајних налаза који откривају присуство готике у архитектонском обликовању палата и у овим пределима Балкана.²¹

Сада се на овом месту објављује са детаљнијим описом. Конзола је мањих димензија, облика гредице, са испустима на горњој и доњој страни (висина 45,2 cm, ширина 15,8 cm, дубина 11,8, односно 20,1 cm). У лучном уду-

3. (1 et 2) Console ornée d'un animal fabuleux (Musée de la ville de Belgrade).

бљењу на предњој страни налази се исклесана фантастична животиња, попут змаја. Њена велика глава са зверским изразом широко отворених очију, зашиљених ушију и повијених као у припреми за напад, и снажних чељусти, отворених и делимично оштећених, положена је на масивне шапе, са наглашеним канцама. На леђима се оцртавају закржљала крила. Средином хрпта јасно је наглашен кичмени стуб, који се наставља у танак реп, чији се крај наслања на горњи испуст конзоле. Положена на лучну иовршину камена, у ставу

ишкекивања плена, звер делује злокобно (сл. 3/1,2).

Животиње овог типа, у виду крилатих демона са канцама, специфичан су мотив готичке уметности, примењен на скоро свим врстама производа уметничког занатства западне Европе од краја XIII до почетка XV века.²⁵ Сличног изгледа и положаја, ови мотиви се често срећу у илуминираним рукописима из северне Француске и болоњске школе XIV века.²³ У истом времену јављају се и у златарству, па и у производима наших мајстора.²⁴

Најближа паралела у архитектонској пластици, која је и најбољи путоказ у одређивању времена и порекла београдског налаза, налази се на западној фасади регенсбуршке катедрале, датоване у другу половину XIV века.²⁵ Понавља се положај тела и исти облик њушке змаја. Може се претпоставити, без претензије на коначност овог мишљења, да је клесар београдске фантастичне животиње имао прилике да види овај или неки њему сличан узор на некој немачкој катедрали. Дунав је у то време био главни речни пут, који је важне европске градове, међу којима и Регенсбург, повезивао директно са Београдом, па је и утицај готичког стила лакше могао да се пренесе на Балкан.

Остаје отворено питање да ли се конзола налазила на профаној или сакралној грађевини. Уколико се ради о цркви, она је вероватно била католичка. У до сада објављеним подацима о положају католичке цркве у Бео-

¹⁷ Овакве свећњаке радили су око 1500. г. мајстори из Рајнске области у традицији Динандерије, упор. J. Hackenbroch, *Bronzes, other metalworks and sculptures in the Irwin Untermyer collection*, London, 1962, pl. 128, 129.

¹⁸ М. Поповић, *La résidence du despote Djurdj Branković dans le château de la forteresse de Smederevo*, *Balcanoslavica* 7 (1978) 110, si. 5.

¹⁹ *Chronicon Pictum*, phototypice impressum, ed. Helicon Hungaricus, Budapestini, MCMLXIV, 17.

²⁰ *Водич кроз Музеј града Београда*, Београд 1950, 16; Р. Веселиновић, *Нека питања из прошлости Београда XVI—XIX века*, Годишњак Музеја града Београда II (Београд 1955) 109, сл. 7.

²¹ М. Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Средњовековном Београду у походе*, каталог изложбе, бр. 17, Београд, 1977, 48, сл. 48. Музеј града Београда, инв. бр. 2355 средњовековног оделења.

²² М. Aubert, *Cathédrales et trésors gothiques de France*, Paris, 1958, 412, si. 28—36.

²³ Zagreb, Metropolitana: *Biblia sollemnis*, Eccl. Cath. Zagrabiensis, ms. nr. 159, t. 233; *Decretum gratiani*, ms Mr 53, t. 125; уп. *Minijatura u Jugoslaviji*, Muzej za umjetnost i obrt., Zagreb 1964, kat. br. 42, 39.

²⁴ На пољу златарства опсежне анализе у овом смислу налазе се у студији Б. Радојковић, *Накит код Срба*. Блиске аналогије са телом и ставом фантастичне животиње налазе се на прстену краљице Теодоре, *нав. дело*, 129, Т. 34.

²⁵ Фигура змаја (Drache) са западне фасаде регенсбуршке катедрале, одливена у гипсу, налази се у Музеју Клостера у Asbachu. Публикована је у књижици *Zweigmuseen der Staatlichen Museen in Bayern*, 1986.

граду у XIV веку, истиче се настојање римских папа и угарских краљева да ојачају положај католичке епископије, ослабљене у претходним борбама са српским „шизматичима”.²⁶ Могуће је да су том приликом подигнуте неке грађевине у готичком стилу у дунавском делу предграђа, изван градских бедема, у коме су археолошким путем констатовани трагови урбаног насеља још од краја XIII века.²⁷ Почетком XV века овде је већ био обликован приградски трг са колонијом трговаца разних народности. Бертрандон де ла Брокијер помиње цркву дубровачких трговаца 1433. године ван утврђења, а она је свакако била и старија од овог датума.²⁸

Сва ова домишљања о локацији налаза остају у домену варљиве хипотезе, јер су заснована само на казивању непознатог налазача конзоле. Остаје, међутим, извесно да је реч о драгоценом налазу у стилу чисте готике, је-

динственом на територији Србије. Он указује на до сада непознате могућности постојања грађевина са готичким скулптурама у Београду још у другој половини XIV века.

²⁶ Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*. Београд 1967, 68, 73—75. Током XIV века за Београд се везују имена четири католичка епископа, уп. Ј. Калић, *Средњовековни печати Београда*, Годишњак града Београда XX (1973) нап. 10.

²⁷ М. Поповић, *Средњовековна предграђа београдског града*, Годишњак града Београда XXV (1978) 128.

²⁸ Бертрандон де ла Брокијер, *Путовање преко мора*, Београд 1950, 131.

A propos de la découverte de certaines pièces de style gothique sur le territoire de la Serbie

MARIJA BAJALOVIĆ — HADŽI-PEŠIĆ

Dans la préface de son texte l'auteur parle des rapports commerciaux et culturels de la Serbie avec l'Europe, en se fondant sur les objets de provenance étrangère auxquels ont été consacrés des comptes-rendus scientifiques: il s'agit de pièces mises au jour dans les différents sites archéologiques de Serbie ou figurant dans les musées du pays. La partie principale du texte est consacrée à trois objets, trouvés à des endroits différents, mais revêtant une caractéristique qui leur est commune: le style de la facture dans l'esprit de l'art gothique. C'est, tout d'abord, un encensoir en bronze provenant du village de Donia Chatornia, actuellement introuvable; il présentait une des variantes des encensoirs européens de la fin du XIVe siècle et de la première moitié du XVe; on l'utilisait souvent en Serbie à l'époque des despotes serbes Stéphane Lazarević et Georges Branković. En-

suite, c'est un chandelier en bronze, provenant de Smédérévo et représentant la statuette en pied d'un courtisan; par une rencontre fortuite de circonstances il a fini par figurer au Musée du Palais royal à Budapest. L'auteur suppose qu'il avait été utilisé à la cour du despote Georges Brankovitch, au château-fort de Smédérévo, dans la quatrième décennie du XVe siècle, ce qui entraîne un décalage chronologique quant à l'utilisation des autres chandeliers de ce type. Enfin, c'est une console en pierre comportant la figure d'un animal fabuleux; elle est conservée au Musée de la ville de Belgrade. Étant donné qu'on la situe à la fin du XIVe siècle, elle pourrait contribuer à l'évocation de l'aspect que présentaient les églises et les palais belgradois de l'époque, rehaussés de sculptures gothiques dont on trouve des analogues dans l'Europe Occidentale.